

Загальні засади конституційної

правосуб'єктності суддів в Україні

В. М. Кравчук

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті визначаються загальні положення конституційної правосуб'єктності та її складові. Сформульовано дефініцію «конституційна правосуб'єктність суддів», визначено її зміст. Підкреслюється, що конституційна правосуб'єктність є основним, базовим елементом конституційно-правового статусу судді. Саме вона зумовлює можливість судді бути учасником конституційних правовідносин та визначає обсяг його прав та обов'язків.
Ключові слова: конституційна правосуб'єктність, дієздатність, правоздатність, правосуб'єктність, суб'єкт, суддя.

В статье определяются общие положения конституционной правосубъектности и ее составляющие. Сформулирована дефиниция «конституционная правосубъектность судей», определено ее содержание. Подчеркивается, что конституционная правосубъектность является основным, базовым элементом конституционно-правового статуса судьи. Именно она обуславливает возможность судьи быть участником конституционных правоотношений и определяет объем его прав и обязанностей.

Ключевые слова: конституционная правосубъектность, дееспособность, правоспособность, правосубъектность, субъект, судья.

The general positions are determined of the constitutional legal subjectivity of its constituents are presented in the article. The definition are formed «constitutional legal subjectivity of judges» determined its content by author. The constitutional legal subjectivity is the main basic element of the constitutional and legal status of the judge is emphasized. It makes the possibility of the judge to be a member of the constitutional relationship and defines the scope of its rights and obligations.

Keywords: constitutional legal subjectivity, capacity, legal competence, legal subjectivity, subject, judge.

У сучасних умовах питання правосуб'єктності суддів набуває неабиякої актуальності. Адже незаперечним є той факт, що авторитет усієї судової системи прямо залежить від професіоналізму конкретних суддів, від того, наскільки вони справедливо і неупереджено виконують свої обов'язки.

Із розвитком вітчизняної науки конституційного права стає очевидним, що при розгляді питання конституційно-правового статусу суддів важливим питанням є зміст їх конституційної правосуб'єктності. Без перебільшення можна стверджувати, що саме категорія «конституційно-правовий статус», отримавши широке визнання, стала важливим науковим інструментом визначення місця та ролі судді не лише в судовій системі, а й у суспільстві та державі. За допомогою цієї категорії можна виявити основні структурні елементи конституційно-правового статусу суддів та окреслити їх особливості.

Враховуючи викладене, дослідження сутності та змісту конституційної правосуб'єктності суддів в сучасних умовах є актуальною науковою проблемою.

Дослідження суб'єктного складу конституційного права у будь-який час роз-

витку та становлення конституційно-правової доктрини не втрачали своєї актуальності та становили доволі високий відсоток від загального обсягу теоретичних напрацювань в цій сфері. Зокрема, цим блоком наукових питань цікавилися В. Копейчиков, В. Кравченко, В. Мелашенко, В. Погорілко, О. Скрипнюк, О. Совгіря, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна та ін. У поле наукового пошуку згаданих вчених-юристів, як правило, потрапляли певні суб'єкти, їх групи, узагальнена характеристика всієї сукупності суб'єктів конституційного права тощо. Однак, на жаль, лише в деяких працях приділялась належна увага проблематиці, пов'язаній з конституційною правосуб'єктністю суддів. Проте варто констатувати відсутність в конституційно-правовій доктрині загальнознайомих або уніфікованих засад визначення конституційної правосуб'єктності суддів як самостійних суб'єктів конституційного права.

Наведене вище зумовлює мету нашої статті – крізь призму узагальненого аналізу наукової юридичної літератури визначити особливості конституційної правосуб'єктності суддів, її складові та запропонувати авторський варіант дефініції «конституційна правосуб'єктність суддів».

В юридичній науці правосуб'єктність особи завжди була і залишається актуальним предметом дослідження. Як правило, вченими вивчаються загальнотеоретичні її аспекти, складові елементи та різновиди, в тому числі, залежно від участі суб'єкта права у тих чи інших правовідносинах (цивільних, конституційних, адміністративних, кримінальних), досліджуються особливості правосуб'єктності окремих суб'єктів права, окреслюються умови набуття тощо.

У сучасних дослідженнях наголошується, що поняття правосуб'єктності не отримало однозначного визначення, і в літера-

турі існують різні точки зору щодо нього. В теорії права правосуб'єктністю вважають сукупність правоздатності та дієздатності, що відображає ті випадки, коли правоздатність і дієздатність нероздільні у часі, органічно об'єднані. Правосуб'єктність є однією з обов'язкових юридичних передумов правовідносин. Правосуб'єктність – це можливість чи здатність особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками [1, с. 444-445].

Для юридичної науки важливе методологічне значення мають положення про правосуб'єктність як: категорії, що розкриває правовий статус суб'єктів права; передумови участі у правовідносинах; стадії правового регулювання та ін. Відповідно категорія правосуб'єктності міцно затвердилася в науковій термінології та широко застосовується у всіх галузевих юридичних науках. Категорія правосуб'єктності активно використовується у чинному законодавстві та судовій практиці. Водночас проблему правосуб'єктності не можна вважати вирішеною, оскільки до цього часу вчені-юристи не дійшли до однозначного розуміння правосуб'єктності, її співвідношення з такими категоріями, як правовий статус, суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

Попри те, що в юридичній літературі обговорюються різні аспекти поняття суб'єкта права, в теорії права, чинному законодавстві до цього часу визначають суб'єкт права формально-юридично через правосуб'єктність.

За своїм юридичним змістом правосуб'єктність означає закріплену законодавством здатність суб'єкта мати юридичні права, обов'язки і здійснювати їх самостійно або через законних представників, або через органи, а також відповідати за їх неправомірну реалізацію.

Так, О. Скакун окремо виділяє правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб. На її думку, правосуб'єктність фізичних

осіб (індивідуальних суб'єктів правовідносин) – це передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасниками правовідносин. Склад правосуб'єктності фізичної особи: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [2, с. 356], а правосуб'єктність юридичних осіб (колективних суб'єктів правовідносин) – це правоздатність та дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, державних підприємств і установ, громадських об'єднань, комерційних (господарських) корпорацій, релігійних організацій та ін. [2, с. 358]. А. Колодій і В. Копейчиков вказують: для того, щоб бути суб'єктом права, організація або індивід повинні володіти правосуб'єктністю. У державних і громадських організаціях правосуб'єктність знаходить свій вираз у компетенції їх органів, тобто в сукупності їх прав та обов'язків, що надаються їм для виконання відповідних функцій [3, с. 141-142; 4, с. 192].

На нашу думку, правосуб'єктність є структурним елементом правового статусу. Зміст правосуб'єктності дозволяє вирізнити її види. Вона поділяється на загальну, галузеву і спеціальну.

Загальна правосуб'єктність – це здатність особи у рамках певної системи права бути суб'єктом права взагалі. У багатьох країнах усі люди з моменту народження володіють загальною правосуб'єктністю. Потенційно вони можуть стати носіями практично будь-яких прав і обов'язків.

Галузева правосуб'єктність виступає як закріплена правом здатність особи мати і реалізувати конкретні (відповідно до галузей права) юридичні права та обов'язки: конституційні, адміністративні, цивільні, трудові тощо. Тобто галузева правосуб'єктність є здатністю особи бути учасником правовідносин, що регулюються тією або іншою галуззю права. Необхідно виокремити й такі види правосуб'єктності: конституційна, адміністра-

тивна, цивільна, кримінальна, трудова, сімейна тощо.

При встановленні правосуб'єктності держава враховує здатність суб'єкта до того або іншого виду діяльності, а також різні чинники – економічного, політичного, правового та іншого характеру.

Галузева правосуб'єктність особи може мати свої спеціальні види. Так, крім загальної правосуб'єктності, в конституційному праві можна говорити про виборчу правосуб'єктність, в сімейному праві – про шлюбну правосуб'єктність тощо. У цьому контексті, слід зазначити, що в процесуальних галузевих науках дебатуються питання про спеціальні види галузевої правосуб'єктності особи за видами учасників (суб'єктів) цивільного і кримінального процесу.

Спеціальна правосуб'єктність – це здатність особи бути учасником лише певного кола правовідносин у рамках певної галузі права. Вона відображає специфіку нормативного регулювання у межах конкретних інститутів права. Спеціальною правосуб'єктністю, наприклад, володіють окремі види юридичних осіб у цивільному праві, органи державного управління і посадові особи – у межах адміністративних правовідносин.

Якщо говорити про конституційно-правову доктрину, то існує доволі широке коло поглядів щодо змісту конституційної правосуб'єктності. Зокрема, В. Погорілко та В. Федоренко говорять про конституційну правосуб'єктність як про правоздатність і дієздатність, що визначається нормами конституційного права [5, с. 465].

У цьому контексті В. Погорілко та В. Федоренко стверджують, що конституційна правосуб'єктність може як встановлюватися, так і визнаватися нормами конституційного права. Зокрема, за рядом колективних суб'єктів конституційних правовідносин правосуб'єктність визнається і в окремих випадках не потребує спе-

ціального законодавчого закріплення. Наприклад, згідно зі статтею 11 Конституції України держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України, тобто Українська держава визнає основні природні права національних і етнічних спільнот [6, с. 152].

О. Скрипнюк вказує, що для кожного окремого суб'єкта конституційного права властиве своє коло суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, які у своїй взаємодії утворюють конституційну правосуб'єктність [7, с. 91]. При цьому О. Скрипнюк вважає, що права суб'єктів конституційно-правових відносин визначаються можливістю певної діяльності або поведінки, набуття, володіння, користування певними політичними та іншими цінностями. Такі права традиційно закріплюються в їх компетенції, закріпленій Конституцією та законами України. Обов'язки суб'єктів конституційно-правових відносин – це нормативно визначена міра належної діяльності або поведінки учасників правовідносин у сфері конституційних правовідносин [8, с. 128-129].

Н. Шаптала та Г. Задорожня зазначають, що конституційну правосуб'єктність складають правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Конституційна правосуб'єктність при цьому встановлюється нормами і принципами конституційного права [9, с. 36]. Конституційну правоздатність Н. Шаптала та Г. Задорожня визначають як здатність суб'єкта конституційно-правових відносин мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які встановлені та гарантовані конституційно-правовими нормами і принципами. Конституційна правоздатність настає з моменту народження і припиняється з настанням смерті. Конституційна правоздатність

має універсальний і абсолютний характер, тому нею володіють усі без винятку члени суспільства. Правоздатність – це «право на право», тому вона не дає реального блага, а лише відкриває однакову можливість для індивідів – суб'єктів конституційно-правових відносин, власними діями набувати певних благ. Конституційна правоздатність не залежить від посади, національності, освіти, релігійних уподобань, віку, психологічного стану особи. Конституційну дієздатність вони визначають як здатність суб'єкта конституційно-правових відносин своїми діями набувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які встановлені гарантовані конституційно-правовими нормами і принципами. Обсяг дієздатності залежить від ряду ознак, зокрема віку, психологічного стану особи тощо. Конституційна деліктоздатність, на думку вищевказаних авторів, є здатністю суб'єкта конституційно-правових відносин нести безпосередню юридичну відповідальність за порушення конституційно-правових норм [9, с. 36-37].

На думку В. Кравченка, конституційна правосуб'єктність складається з двох елементів: правоздатності та дієздатності [10, с. 21]. Аналогічної позиції дотримується і авторський колектив курсу конституційного права України на чолі з М. Баймуратовим та А. Батановим. Крім того, на їх думку, наявність конституційної правосуб'єктності є обов'язковою ознакою будь-якого суб'єкта конституційних правовідносин [11, с. 21].

В. Федоренко розглядає конституційну правосуб'єктність як правоздатність і дієздатність, що визначається нормами конституційного права, наголошуючи при цьому, що конституційна правоздатність виражається у системі конституційних прав і обов'язків учасників конституційно-правових відносин, а конституційна дієздатність полягає у їх потенційній спро-

можності реалізувати ці права і обов'язки [12, с. 28].

Відносно правосуб'єктності суддів, то в юридичній літературі її розглядають як один з елементів правового статусу судді [13, с. 19]. Підтримуючи таку позицію, Л. Москвич, С. Іваницький та І. Русанова пропонують визначити правосуб'єктність як своєрідні правовідносини, де однією із сторін виступає індивід, властивостям якого надається юридичне значення, а іншою – держава, яка шляхом закріплення в законодавстві визнає ці якості юридично значущими. Але такі відносини не є правовідносинами в їх власному розумінні. Правосуб'єктність, що виникає в результаті законодавчого закріплення певних властивостей індивіда, характеризує якість лише однієї сторони [14, с. 77]. Крім того, на їх переконання, правосуб'єктність необхідно визначити та дослідити як автономне юридичне поняття, що можливе шляхом виділення фундаментальної, домінуючої властивості, яка зумовлює всі інші його характеристики. Пізнати зміст будь-якого правового явища можна тільки через пізнання його сутності, що виступає його ядром, більш стійким і концентрованим утворенням [14, с. 77].

Керуючись вищенаведеними дефініціями, Л. Москвич, С. Іваницький та І. Русанова стверджують, що правосуб'єктності судді властиві такі характерні ознаки: 1) вона є спеціальним видом правосуб'єктності; 2) вона є необхідною умовою для володіння правовим статусом; 3) сутність правосуб'єктності зводиться до юридичної характеристики особи судді як суб'єкта, котрий здійснює судову владу в державі; 4) вона є системною якістю, у структурі якої можна виділити соціальну, психофізіологічну, професійну та моральну компетентність; 5) зміст цього явища обумовлюється професійною діяльністю і складає певні професійно важливі якості та здібності судді, що є не-

обхідною умовою успішності здійснення функцій судової влади; б) саме правосуб'єктність визначає відповідність конкретного судді займаній посаді, професійній групі загалом: відповідність посаді виявляється в компетентності судді при вирішенні поставлених перед ним завдань; відповідність професійній групі виражається у відповідності судді груповим цінностям і нормам, професійному авторитетові [14, с. 83].

У конституційно-правовому статусі судді правосуб'єктність проявляється через сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків судді, які суттєво відрізняються залежно від статусу самого суду (Конституційний Суд України, вищі спеціалізовані суди України, суди загальної юрисдикції), а також від посади судді (голови судів, заступники голів судів, судді члени кваліфікаційних комісій суддів тощо) та стажу перебування на такій посаді.

Крім цього, варто зауважити, що конституційна правосуб'єктність суддів безпосередньо впливає з громадянства, яке є однією з необхідних умов набуття статусу судді. Конституція України не дає визначення правосуб'єктності загалом і конституційної правосуб'єктності зокрема, проте містить в п. 2 ч. 1 ст. 92 імперативне положення про те, що правосуб'єктність громадян визначається виключно законами України. Проте ні в Законі України «Про Конституційний Суд України», ні в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не зустрічається і не використовується термін «правосуб'єктність судді», хоча передбачаються права та обов'язки суддів.

У конституційно-правовій літературі загалом простежується спільне бачення сутності конституційної правосуб'єктності громадянина, в тому числі й судді. Водночас неоднозначною є оцінка її складових. Так, одні вчені виділяють лише дві складові – конституційну правоздатність та дієздатність, а в межах останньої – де-

ліктоздатність, інша група вчених виділяє конституційну деліктоздатність в самостійний елемент.

З урахуванням наведеного, вбачається, що конституційна правосуб'єктність суддів – це здатність судді мати закріплені конституційно-правовими нормами суб'єктивні права та обов'язки, а також здатність своїми діями набувати та реалізовувати права, створювати для себе або інших суб'єктів обов'язки та здатність судді нести відповідальність за порушення правових норм. Такі здатності можуть змінюватись під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів і умов. Тобто зміст цього поняття становлять конституційна правоздатність та конституційна дієздатність, складовою якої є конституційна деліктоздатність судді. Конституційна правосуб'єктність – це основний, базовий елемент конституційно-правового статусу судді. Саме вона зумовлює можливість судді бути учасником конституційних правовідносин і визначає обсяг його прав та обов'язків.

Конституційну правосуб'єктність судді варто поділити на загальну та спеціальну. Загальна – притаманна усім суддям та характеризується наявністю у них суб'єктивних прав, обов'язків та можливості їх використання і виконання, за загальними, спільними для всіх правилами. Спеціальна – зумовлена додатковими можливостями судді, які впливають із його конституційно-правового статусу і які набуті ним внаслідок його волі.

Моментом виникнення конституційної правосуб'єктності судді варто визнати прийняття суддею присяги, а саме – складення присяги під час урочистої церемонії у присутності Президента України (ч. 2 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [15]. Конституційна дієздатність у судді виникає одночасно із конституційною правоздатністю – в момент складення присяги.

Обсяг конституційної правоздатності і дієздатності суддів залежить від певних факторів та умов, що є динамічними величинами (наприклад, обсяг конституційної правосуб'єктності судді залежить від зайняття суддею адміністративної посади тощо). Крім того, обсяг конституційної правоздатності та система т. зв. можливостей реалізовувати права та обов'язки (конституційна дієздатність) залежить і від ряду інших факторів та умов зовнішнього (обумовлених легальними вимогами та приписами) і внутрішнього (обумовлених нормами процесуальних документів у процесі вирішення конкретного пра-

вового спору) характеру – мета, завдання, функції, внутрішня структура та будова суду, порядок і спосіб його утворення, реорганізації та ліквідації, форми і методи діяльності тощо.

Правоздатність, як і дієздатність, не може бути стабільною категорією, хоча б з огляду на те, що у процесі діяльності судді його правовий статус може змінюватись і трансформуватись. Отже, саме наявність тих чи інших факторів і умов внутрішнього та зовнішнього характеру зумовляють особливості конституційної правосуб'єктності та конституційно-правового статусу суддів.

Список використаної літератури

1. *Зайчук О. В.* Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 668 с.
2. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підруч. – 2-ге вид. / Пер. з рос. – Х., 2005. – 656 с.
3. *Колодій А. М.* Теорія держави і права / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков. – К., 1995. – 356 с.
4. *Копейчиков В. В.* Загальна теорія держави і права : навч. посіб. – К., 1997. – 317 с.
5. *Погорілко В. Ф., Федоренко В. А.* Конституційне право України. Академічний курс : підруч. У 2 т. – Т. 1 / За ред. В. Ф. Погорілка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 544 с.
6. *Погорілко В. Ф., Федоренко В. А.* Конституційне право України : підруч. / За заг. ред. В. А. Федоренка. – 4-те вид., перероб. і доопр. – К. : Видавництво «Ліра-К», 2012. – 576 с.
7. *Скрипнюк О. В.* Курс сучасного конституційного права України : академічне вид. / О. В. Скрипнюк. – Х. : Право, 2009. – 468 с.
8. *Скрипнюк О. В.* Конституційне право України : підруч. для студентів вищих навч. закладів. – К. : Ін Юре, 2010. – 672 с.
9. *Шаптала Н. К., Задорожня Г. В.* Конституційне право України : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Дніпропетровськ : ТОВ «Лізунов Прес», 2012. – 472 с.
10. *Кравченко В. В.* Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – Вид. 6-те, виправл. та допов. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.
11. Курс конституционного права Украины. Т. 1. Общая часть : Основы теории конституционного права. Учеб. (под ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова). – Х. : Одиссей, 2008. – 672 с.
12. *Федоренко В. А.* Суб'єкти конституційно-правових відносин в Україні та їх система // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 27-33.
13. *Марочкін І. Є.* Концептуальні основи статусу суддів України // Питання удосконалення судової системи України : Матер. наук.-практ. конференції / Ред. кол. : Ю. В. Баулін та ін. – Х. : Вид-во «Кроссрод», 2007. – С. 19-22.
14. *Москвич А. М., Іваницький С. О., Русанова І. О.* Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / За заг. ред. І. Є. Марочкіна : монографія. – Харків : Фінн, 2009. – 488 с.
15. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.